

ВПЛИВ ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ

- [упоряд.: Василь Даниленко, Сергій Кокін]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
11. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996.
 12. Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2005.
 13. Ткаченко С. Н. Повстанческая армия: тактика борьбы / Сергей Ткаченко. – Минск – М., 2000.
 14. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті у 1942–1945 рр. / Володимир Трофимович // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 5. – Варшава : Тирса, 2001.
 15. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 117.
 16. ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 59.
 17. ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 1, спр. 13.
 18. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 47.
 19. Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки II світової війни / Марек Ясяк // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 9. – Варшава : Карта, 2002.
 20. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т II: 1941–1943. – Londyn, 1973.
 21. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstanskiej Armii / Grzegorz Motyka. – Warszawa : Rytm, 2006.

Тарас Ковалевич
(Львів)

Українсько-польський конфлікт на Волині в радянських документах 1943–1944 років

Вельми складний і заплутаний клубок трагічних подій, що охопив собою землі колишнього Волинського воєводства II Речі Посполитої протягом останніх років німецької окупації, до сьогодні містить у собі певний чинник конфлікту. Адже і нині точаться запеклі дискусії навіть про ключові питання проблеми: кількість жертв, спровокованість (і то з чийого боку), чи стихійність протистояння українців і поляків. А відтак і в ширшому суспільному дискурсі як Польщі, так і України тема Волинської трагедії, мабуть, не зможе і найближчим часом уникнути крайніх суджень.

Загалом лінія протиборства обох народів не могла виходити за рамки загального чотирикутника ворогуючих на цих теренах сторін (німців, українців, поляків і радянських партизан), половині з яких українсько-польський конфлікт був об'єктивно вигідним, у той час як іншій – зовсім ні. Вже 28 липня 1943 р. з прикрістю змушений був констатувати комендант округу Волинь польської Армії Крайової, на думку якого «німці і совети» виступили якщо не головними організаторами цієї кривавої драми, то принаймні тими, хто нею ефективно скористався. Самим же українцям і полякам він відводить роль мало не піддослідних тварин, що

постраждали, очевидно, внаслідок своєї недалекоглядності [11, 237]. Такі ж речі можна зустріти й у матеріалах українського націоналістичного руху.

Тому аналіз українсько-польського конфлікту подається тут у ширшому контексті. Залучення до цього розгляду німецької сторони, і його здійснення через призму бачення подій ще одними дійовими особами – радянською владою (власне, її представниками на той час – партизанами) – це той аспект, що потребує прискіпливіших поглядів. Адже радянські джерела, попри безумовно присутній там ідеологічний підтекст, часто просто повідомляють адресатів (як правило, керівництво) про загальний стан справ на тій чи іншій території, і як його можна використати у своїх цілях. Саме тому, а також і через те, що партизанські документи довгий час залишалися засекреченими і доступними обмеженому колу людей, їхня інформативність залишається актуальною, тим більше при дослідженні такої проблеми.

Важливість як радянських матеріалів, так і впливу радянського фактора загалом на причини і перебіг міжнаціонального конфлікту звертає на себе увагу вже на початку цього конфлікту. Зокрема, віднайдений польським істориком Гжегожем Мотикою документ у Національному архіві Республіки Білорусь дозволяє стверджувати, що радянська сторона теж опосередковано причетна до розгортання збройної діяльності Української повстанської армії, а відтак і до початку українсько-польського протиборства. Це звіт командира радянської партизанської бригади спеціального призначення, полковника Антона Бринського, котрий був підпорядкований військовій розвідці Червоної армії. У ньому зазначається про відхід української поліції від німців у лютому–березні 1943 р., як справу рук не в останню чергу самого Бринського: «Шляхом провокації мені вдалося довести у чотирьох районах до того, що німці почали арештовувати поліціантів і їх розстрілювати. Тоді поліціанти втекли в ліс. Це призвело на Волині до вибуху повстання проти німців». Правда, як він згодом сам визнавав, тоді було радше сподівання на те, що поліція перейде на бік саме червоних партизан. Тобто, мала місце недооцінка впливу УПА, ряди якої згадані поліціанти і поповнили [2]. З огляду на те, що ні у грудні 1942-го, ні у лютому 1943-го рр. на відповідних конференціях бандерівської ОУН (як твердить і сам Г. Мотика) ніяких однозначних рішень щодо розгортання широкого збройного виступу, а тим більше про початок якоїсь антипольської акції прийнято не було, ситуація з українською поліцією дійсно могла зіграти тут ключову роль. Адже таке кадрове поповнення мало додати ініціативності та рішучості тодішньому командувачеві УПА Дмитрові Клячківському – Климусу Савуру, котрий, очевидно, вже в той момент діяв усупереч рішенням останньої конференції організації.

Таку версію підтверджують й інші радянські матеріали, віднайдені вже українським істориком Володимиром В'ятровичем. Це протоколи допитів чільних діячів ОУН і УПА на Волині та Поліссі, котрі були захоплені радянською стороною. Перший із них – Юрій Стельмащук (Рудий), хоч і не відкидав проведення особисто ним антипольських акцій, теж постійно наголошував виключно на місцевій

ініціативі Кліма Савура, котрий у червні 1943 року наказав Рудому знищити всіх поляків Ковельської округи. Тоді Стельмашук, стоячи перед дилемою виконання/невиконання наказу, що суперечив його особистим переконанням, звернувся до Олександра Луцького – Андрієнка (заступника голови ставки головної команди) й одержав відповідь про відсутність такого рішення центру. Записані слідчими в іншому протоколі слова самого Андрієнка навіть розкривають картину критики цієї ініціативи Клячківського як Центральним проводом ОУН, так і самим Луцьким, що був тоді скерований на Волинь із інспекцією. І незадоволення було спричинене не в останню чергу тим, що між ЦП ОУН і польськими підпільними формуваннями у той час йшли переговори [3].

Ще один цікавий момент проблеми – активна участь в українсько-польському конфлікті загонів отамана Тараса Боровця (Бульби), на чому польські історики уваги не акцентують. Хоча навіть польське підпілля того часу у своїх звітах вказує на нього як на винуватця трагедії [3]. На цьому варто зупинитися детальніше, адже практично та ж сама картина підтверджується і численними документами радянських партизанських з'єднань, котрі в тій чи іншій мірі контактували з усіма сторонами протистояння. Вже з початку весни 1943 р. зустрічаємо такі дані: «Із доповідної записки начальника оперативної частини радянського партизанського загону. Доводжу до відома, що 20.03.43 р. від гр. с. Корецька Гута Бачинського Леона отримано мною наступні дані, а саме:

1. 13.03.1943 р. в х. Новинах Людвипольського р-на бульбовці (Українська повстанська армія отамана Бульби Боровця (УПА(о)Б-Б), з літа 1943 року Українська народно-революційна армія (УНРА – Т. К.) проводили загальні збори на квартирі Котвицькій, на які запросили польське населення села. Просили поляків вступати до бульбовської банди. А також вимагали, щоби все польське населення здало їм зброю. Доповідач бульбовець заявив полякам, що поляки живуть на українській землі, тому скоріше є залежні і повинні виконувати розпорядження бульбовців – хто буде проти цього, того буде знищено.

2. Селами Людвипольського (Дережнянского – Т. К.) районів бульбовці здійснюють погроми польського населення, грабують подорожуючих поляків, розкидають листівки на зразок: “Бий жида, ляха, кацапа, німця, мадяра” і т. д. під гаслом “Хай живе самостійна Україна, Слава Україні, Слава героям”» [1].

Записи такого характеру доволі періодично зустрічаються протягом наступних місяців цього року. Так, всього за один день 1 червня є як мінімум дві різні згадки про активну діяльність бульбівців у цьому напрямі. Виписка з розвідки № 7 партизанських загонів Житомирської області, описуючи основні характеристики бульбівських загонів, повідомляє, що останні «...уничтожают польское население, нападают на мелкие немецкие гарнизоны и небольшие группы партизан» [17, 70–72]. Інша виписка – з розвідувального зведення штабу партизанських загонів Кам'янець-Подільської області – фіксує напад «бульбівців» на одне з поселень біля Старої Гути кількома днями раніше. Там, за словами авторів зведення, відділами

Боровця було вчинено різанину та грабунки, а у найближчу ніч чоловіче населення сусідніх польських населених пунктів пішло на допомогу цим постраждалим від бульбівського нападу [17, 76]. Хоча поряд із бульбівцями у таких діях радянські партизанські матеріали згадують і загони бандерівців, все ж, на нашу думку, у розгоранні такого широкомасштабного міжнаціонального конфлікту роль отамана Бульби є вкрай важливою.

Описуючи це жорстоке протистояння поляків та українців, червоні партизани чітко подають його взаємний характер, не забуваючи також згадати і про активну участь у ньому німців і їхній із цього інтерес. У згаданій вище виписці № 7 зазначено про напад бандерівців на хутір північніше Томашгруда (нині Томашгород Рівненської області – *Т. К.*) і вбивство там 11 поляків (10 травня). А вже наступного дня (і зовсім у іншій місцевості) відбулося оточення поляками та німцями с. Цепцевичі Володимирецького району, із якого всю українську молодь забрали для вивезення у Німеччину. Раніше тими ж поляками, котрі діють, як записано, «совместно с немцами», були спалені два інші українські села – Грани та Трипутні – як найбільш «націоналістичні» [10, 65–68]. Це неодноразово підтверджується. Більше того, людські жертви мали місце і там: «Вооружившись немецкими винтовками, поляки под немецким командованием повели наступление на националистические украинские села Грани и Трипутни Высоцкого района. В результате наступления эти села были сожжены, а жители, не успевшие бежать в леса, перебиты» [17, 11]. В партизанських документах навіть стверджувалося, що впродовж травня–червня 1943 р. польська поліція спільно з німцями знищила майже 25 % українського населення Людвипольського району на Рівненщині, включаючи людей похилого віку, жінок і дітей. У черговому донесенні секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми від 10 липня 1943 р. до УШПР зазначалося: «В селі Голи Рафалівського району є 100 озброєних поляків і три кулемети. Влаштовують засідки проти “бульбівців”, б’ють українське населення. 22 травня спалили українське село Бутейки. Досить приязно зустрічають німців» [7, 154].

Аби надмірно не зупинятися на таких свідченнях акцій сторін цього протистояння, варто зосередити увагу й на німецькому чинникові. Як відомо, наприкінці 1943 р. райхскомісар України Еріх Кох сказав свою зловісну фразу про потребу домогтися ситуації, коли українець і поляк при зустрічі будуть горіти бажанням убити один одного. Та механізми, що максимально посприяли такій ситуації, стати дійсністю, як маємо нагоду спостерігати, були увімкнені окупаційною владою значно раніше. Наочний приклад – коли ще у квітні того ж року німці частково спалили українське с. Княже і вбили 172 людини, той же Е. Кох всю відповідальність за ці дії поклав чомусь на поляків, із боку яких мала місце лише провокація, але не безпосередні дії. Останні склали списки, а німці, користуючись ними, потім чинили вбивства. Після масового дезертирства з поліції українців це ж стосується й численних польських допоміжних поліційних формувань на німецькій службі, хоча їхня пряма участь в антиукраїнських акціях

загальновідома і частково згадана вище. Все ж таки формування були німецькими. Тим більше, деякі з них перекинуті командуванням на Волинь і Полісся із зовсім різних територій. Бійці польської національності стали навдивовижу ефективним механізмом у наступному витку ескалації конфлікту. Й у цьому контексті німці аж ніяк не можуть не розділити чітку відповідальність за його численні жертви.

Все це, тією чи іншою мірою, підкріплюється документальними свідченнями, зокрема й радянськими. В інформації, призначеній для ознайомлення в Українському штабі партизанського руху (червень 1943 р.), читаємо, що у Почаїв із Варшави прибув відділ із 1500 озброєних поляків для боротьби з партизанами й українськими націоналістами. Почали палити і грабувати українців [15, 14]. Те ж саме й у містечку Корець: гарнізон із 200 німців і 500 поляків із Варшави. Останнім надавалося особливе право самостійного розстрілу мирних жителів [14, 68]. У радянській документації знаходяться і більш конкретні зауваження щодо дій «польської» поліції такого характеру. Через доповідну записку до секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова один із керівників польських прорадянських партизанських загонів, створених на Волині, Р. Сатановський повідомляв: «Польській поліції дана німцями цілковита свобода в діях щодо українського населення. На ґрунті ненависті до націоналістів за скоєні ними злочини польська поліція, за сприяння німців, мстить українській людності загалом...» [6, 253]. Крім поліції, німці до протиукраїнських дій залучали і так звану «польську» жандармерію із Генеральної губернії, укомплектовану вихідцями із Сілезії, Познанщини та Помор'я. Через уніформу кольору хакі їх називали «зеленими». Це відрізняло жандармів від поліцейських відділів, стандартним кольором яких був гранатовий. До свого прибуття у Луцьк (травень 1943 р.) ці польські жандарми несли поліційну службу неподалік фронту у Східній Україні, а стосовно українців аж ніяк не вирізнялися меншою жорстокістю. Дійшло навіть до того, що у березні 1944 р. обер-групенфюрер СС, відомий приборкувач українських повстанців, фон дем Бах-Зелевський, котрий командував німецькими військами в районі Ковеля, звернувся з листом до командира 27-ї Волинської дивізії АК, у якому пропонував здійснити спільну акцію проти наступаючих радянських військ. За це есесівець обіцяв польському командирі поставити певну кількість зброї і дати йому уже не раз тут згадувану «повну свободу дій в українському питанні...» [7, 159]. Наглядну ілюстрацію того, як польсько-український конфлікт міг розгорітися лише після відповідних німецьких дій, можемо помітити вже на початку 1943 р. (щоправда, не на Волині, а Замостянщині). Тоді одні з перших розстрілів української інтелігенції сталися після проведеного гітлерівцями виселення як поляків, так і українців. Вони планувалися приблизно за такою схемою: виселяючи поляків, німці, як правило, на їхніх обійстях поселяли українців, котрих перед тим теж було вигнано з власних домівок. Останні мали таким чином виконувати роль заслону для німецьких колоністів перед нападами партизан. А польське підпілля мстило відповідно як колоністам, так і українцям за долю виселених поляків. А у травні 1943-го в селах

Стрільці та Моложів до українців вже був застосований принцип колективної відповідальності [9]. У свою чергу, й окремі польські провідники схилилися до того, щоб спровокувати окупантів проти українського руху Опору. Зокрема, в обіжнику керівника АК Тернопільського краю «Скави» від 1 березня 1944 р. до коменданта Чортківського інспекторату поряд із завданням збройної боротьби з німцями наголошувалося, що антинімецькі акції (засідки) треба проводити так, щоб «налаштувати німців проти українців, а українців проти німців» [7, 160].

У курсі всіх подій в українсько-польсько-німецькому трикутнику було і потужне відомство Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) УРСР. Ось як воно оцінювало ситуацію у доповідній записці від 5 липня 1943 р., направленій для орієнтації в УШПР: «в своїй боротьбі з українськими націоналістами, німці на цей раз почали використовувати ті польські елементи, які з охотою пішли на співпрацю з ними проти українців, надаючи їм в нагороду за це різні привілеї у вигляді посад в адміністративному і господарському апараті, безперешкодної торгівельної діяльності і т.п.». З огляду на зазначене, нарком держбезпеки УРСР робить висновок, що така політика окупантів «різко загострила стосунки між українцями і поляками, які з кінця 1942 р. і на початку 1943 р. в ряді місцевостей стали фізично нищити один одного». У згаданій записці радянська сторона в цілому з розумінням поставилась і до позиції ОУН та УПА стосовно польської політики на Заході України. З цього приводу нарком держбезпеки УРСР підкреслив, що «українські націоналісти, певним чином, правильно оцінюють становище, діяльність і політичну лінію польських елементів на території Західної України» [7, 152].

Та й в цілому радянська сторона протягом 1943 – початку 1944 рр. була широко поінформована і про загальну розстановку всіх сил на територіях, де розгорталися зазначені події, і не приховувала справжньої картини, оскільки самим радянським партизанам, а згодом і армії з органами державної безпеки належало з цих відомостей робити відповідні серйозні висновки. Одне з повідомлень Петра Вершигори до УШПР цю картину нам починає описувати. Відомий партизанський командир констатує, що вся територія Полісся, за винятком великих залізничних магістралей, була фактично вільною від німців. Внаслідок цього її просто поділили між радянськими партизанами та загонами українських націоналістів. І під контроль останніх, як зазначав Вершигора, відійшла все ж більшість території. Мало того, визнавалось у записці також те, що у пізнішу радянську пропаганду потрапити аж ніяк не могло: «Экономическое состояние районов, контролируемых УПА, более благоприятное, чем в советских районах, население живёт богаче и менее ограблено...» [4, 140]. І навпаки – те, що згадувалося вельми побіжно, у пропагандистських матеріалах виводилося чи не у ключові теми. Наприклад, фрази: «У мадьяр националисты, в обмен на продукты питания, приобретают оружие и боеприпасы» чи «В мае месяце немецкие солдаты в Рафаловке за 8 кг сала продали полякам один ручной пулемет» стали приводом для цілого потоку

звинувачень, що УПА, а також АК є у «прислужництві» нацистам [1; 12, 149].

Повністю перекриває такі згадки більша кількість повідомлень про в цілому антинімецьку спрямованість обох повстансько-підпільних рухів. Занепокоєння радянських органів щодо поляків виникали, звісно ж, у контексті масштабної підготовки останніх до операції «Буря» та наступної можливої війни не лише проти німців, а й СРСР за створення «великої Польщі» [13, 3–5а]. Стосовно ж дій українських націоналістів на протинімецькому фронті, то вони одразу знаходять своє негайне відображення на сторінках радянських донесень. Так, ще перед остаточним переходом української поліції в підпілля читаємо, що між нею та німцями 6 квітня 1943 року у Ковелі відбувся бій, в результаті якого загинуло 18 німецьких окупантів. Після цього поліціанти випустили заарештованих із в'язниці та розпустили табори трудової повинності [17, 61].

Ще кілька різних, але красномовних моментів із життя українських повстанців Волині, котрі містяться в одному радянському джерелі: «Националисты в Домбровице мобилизовали всех портных для изготовления тёплой одежды на зиму. По последнему распоряжению штаба националисты принимают к себе всех, кроме поляков. В данное время среди националистов много евреев, особенно врачей» [16, 108]. Як реальну і сильну потугу, УПА описував ще один партизанський командир М. Наумов у своєму щоденнику: «Эта моя третья партизанская зима ставит меня в тупик. Я молю своего бога о том, чтобы немцы до моего прибытия выгнали бы бандеровские банды из Кременецких массивов и вообще из Западной Украины. Тогда было бы легче» [5, 388]. Непогано радянська сторона орієнтувалась і в еволюції стратегії руху українських націоналістів. Так, у розмові кореспондента газети «Правда» із керівником УШПР Т. Строкачем чітко записано: «Раніше в них була така програма: боротьба з Москвою, більшовизмом, Україна без більшовиків, а зараз – Україна без більшовиків і німців» [7]. Не менш детально розглядалися всі головні українські націоналістичні угруповання й основні відмінності між ними. Наприклад, розповідаючи про течії в ОУН, тодішній секретар Кам'янець-Подільського підпільного обкому КП(б)У С. Олексенко відзначав: «Одна, большая часть, “бандеровцы” ушла от немцев. А меньшая часть, во главе с инженером Мельником, решила сотрудничать с немцами на любых условиях. Пока побить большевиков, а потом что-либо получить от немцев за услуги. Мельниковцы начали выдавать “бандеровцев”. “Бандеровцы” называют Мельника “берлинским блюдолизом”» [17, 14–19].

Виходячи з цього спектра наведених уривків різного характеру, мабуть, не варто звинувачувати творців радянських джерел того часу в поганій поінформованості чи надмірній необ'єктивності. Хоча, звісно, цілком зрозуміло те, що й вони іноді «грішать» різного роду перебільшеннями, неточностями чи бажанням показати себе у якомога привабливішому світлі. Партизанський чинник теж відіграв вагому роль в українсько-польсько-німецьких стосунках і в польсько-українському конфлікті зокрема. Поміж деталей його впливу, котрі були наведені вище, можна

загалом окреслити, що червоні «народні месники» воювали як з німцями, так і з українцями та поляками, хоча значно частіше з тими ж поляками об'єднувались як проти перших, так і проти других. Та й у стосунку до українців мала місце не тільки боротьба, а й переговори як мінімум про нейтралітет, а то й співпрацю. І критичний аналіз цього фактора, а також джерел, котрі він собою породив, сподіваємося, допоможе розставити всі акценти у цій суперечливій проблемі.

Список використаних джерел та літератури

1. Волинська трагедія: Дві правди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odniy_zemli/3.3.pdf
2. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно»: Наказ, якого не було. Продовжуємо пошук [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-nakaz-yakogo-ne-bulo-prodovzhuyemo-poshuk.html>
3. В'ятрович В. М. Мене лякає така собі «гонка трупів»у Волинській трагедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?volodimir_vyatrovich_mene_lyakaye_taka_sobi_gonka_trupiv_u_volinskiy_tragediyi&objectId=1237092
4. Гогун А. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины 1941-1944 / Гогун А., Кентий А. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
5. Гогун А. Деятельность вооружённых националистических формирований на территории западных областей УССР (1943-1949) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.oun-upa.org.ua/gogun/dis_r02.html
6. Ільющин І. І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні 1939-1945 рр. / Ільющин І. І. – Київ, 2009. – 399 с.
7. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів / Кентій А. – Київ, 2008. – (т. 2.) – 416 с.
8. Мотика І. Антипольська акція ОУН-УПА [Електронний ресурс]. // Часопис «І». – 2003. – №28. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/motyka1.htm>
9. Мотика І. Польська реакція на дії УПА [Електронний ресурс]. // Часопис «І». – 2003. – №28. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/motyka2.htm>
10. Сергійчук В. І. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Сергійчук В. І. – Київ, 1996. – 496 с.
11. Хахула Л. І. Образ Української повстанської армії в сучасних польських дискусіях щодо Волинської трагедії 1943 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – С. 234-243.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 41.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 915.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1329.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1350.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 212.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 253.